

14. Спенсер Г. Основания социологии // История политических и правовых учений: Хрестоматия для юридических вузов и факультетов / Сост. Г. Демиденко. — Харьков: Факт, 1999. — С. 540-557.
15. Уоллерстайн М. Избирательные системы, партии и политическая стабильность // Полис. — 1992. — № 5/6. — С. 156–162.
16. Фаге Э. Культ некомпетентности. — М. : evidentis, 2005. — 171 с.
17. Хейвуд Э. Политический спектр // Теория партий и партийных систем: Хрестоматия / Сост. Б. Исаев. — М: Аспект Пресс, 2008. — С. 133-138.
18. Шумпетер Й. Капитализм, Социализм и Демократия: Пер. с англ.. — М.: Экономика, 1995. — 540с.

*Подобєд Павло Костянтинович,
аспірант кафедри політичних наук
НПУ імені М. П. Драгоманова*

УДК 32:008(4УКР)

ВЗАЄМОДІЯ УКРАЇНСЬКИХ ПРАВОСЛАВНИХ ЦЕРКОВ ІЗ ДЕРЖАВОЮ У СФЕРІ ДУХОВНОЇ ОПІКИ НАД ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦЯМИ ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ

У статті висвітлюються питання становлення інституту військового капеланства в українському війську, розглядаються правові засади, форми та методи співпраці церкви та держави у сфері духовної опіки над військовослужбовцями, аналізуються проблеми доступу православних церков України до особового складу Збройних Сил України.

Ключові слова: *релігія, українське православ'я, Збройні Сили України, військовослужбовці, релігійні потреби, взаємодія церкви та держави.*

В статье раскрываются вопросы становления института военного капеланства в украинском войске, рассматриваются правовые основы, формы и методы сотрудничества церкви и государства в сфере духовной опеки над военнослужащими, анализируются проблемы доступа православных церквей Украины к личному составу Вооруженных Сил Украины.

Ключевые слова: *религия, украинское православие, Вооруженные Силы Украины, военнослужащие, религиозные потребности, взаимодействие церкви и государства.*

The article deals with the development of the institution of military chaplainship in the independent Ukraine. The author analyzes cooperation between church and state in the field of spiritual care for the Ukrainian Army staff. Special attention is given to the legal basis of such cooperation and equal access of various orthodox denomination to the Ukrainian Army staff.

Keywords: *religion, ukrainian orthodoxy, Armed Forces of Ukraine, military, religious needs, interaction of church and state.*

Актуальність дослідження. Інститут військового капеланства в Україні бере свій початок від 17 квітня 1917 року, коли православний священик Микола Маринич став членом Військового клубу ім. П. Полуботка, а відтак полковим священиком 1-го Українського козацького полку імені Богдана Хмельницького. Після проголошення III Універсалу та початку формування Армії Української народної Республіки (УНР) виникла потреба інституалізації православного душпастирства в українському війську. Тому в 1920 році була утворена Головна управа військового духовенства (ГУВД), яку очолив отець Микола Маринич. Діяльність ГУВД була врегульована відповідними нормативно-правовими актами УНР та наказами Армії УНР. Після окупації території УНР більшовиками інститут

військового капеланства діяв у таборах інтернованих вояків Армії УНР до повної її демобілізації у 1924 році.

Продовженням практики душпастирської опіки над українськими вояками стали капелани в лавах УПА, серед яких були і православні священики. Зі згасанням збройної боротьби УПА відійшло в історію й українське військово-капеланство.

24 серпня 1991 року Верховна Рада України ухвалила рішення про взяття під свою юрисдикцію усіх розташованих на українських теренах військових формувань Збройних сил колишнього СРСР та про створення одного з ключових відомств — Міністерства оборони України. З проголошенням незалежності українська держава постала перед проблемою врегулювання відносин між церквою та Збройними силами.

За останні 20 років державою та церквою було зроблено чимало важливих кроків з унормування взаємовідносин у сфері військового капеланства. З 1996 року в різних православних конфесіях починають формуватися напрями діяльності щодо задоволення духовних потреб військовослужбовців, призначаються відповідальні за ці напрями особи, створюються відповідні структури. Після 2004 року почалась активізація військово-церковного співробітництва. Продовженням співпраці стало видання міністром оборони України директиви «Про впорядкування питань задоволення релігійних потреб військовослужбовців Збройних Сил України» від 21 квітня 2006 року № Д-25. Цей документ став першим нормативно-правовим актом, покликаним унормувати діяльність військових капеланів в армії. 1 листопада 2008 року в структурі Департаменту гуманітарної політики Міністерства оборони України утворено сектор роботи з релігійними організаціями. Міністерство оборони України спільно з сімома конфесіями, послідовники яких служили у Збройних Силах України, 10 листопада 2008 року підписало «Меморандум про співпрацю у справах душпастирської опіки військовослужбовців Збройних Сил України». Для налагодження ефективнішої співпраці релігійних організацій та вироблення єдиних підходів до впровадження інституту військового капеланства 29 квітня 2009 року наказом міністра оборони України від 17 березня 2009 року № 115 створено Раду у справах душпастирської опіки при Міністерстві оборони України - колективний орган, до якого, серед інших, ввійшли представники Української православної церкви (УПЦ), Української православної церкви - Київський патріархат (УПЦ КП), Української автокефальної православної церкви (УАПЦ). Наступним кроком Міністерства оборони України у цьому напрямку стало ухвалення Концепції душпастирської опіки у Збройних Силах України.

Однак, незважаючи на прийняття вищезгаданих документів, інститут військового капеланства у Збройних Силах України досі залишається несформованим. Такий стан речей визнають як представники Міністерства оборони України, так і Рада у справах душпастирської опіки при ньому. То ж процес взаємодії українських православних церков з державою у сфері душпастирської опіки військовослужбовців перебуває на стадії формування інституцій і налагодження сталих зв'язків. Дослідження цього процесу сприятиме формуванню прогнозованої та виваженої політики держави, та позиції церкви щодо війська та військових капеланів Збройних Сил України.

Мета статті. Проаналізувати стан та динаміку розвитку взаємин між українськими православними церквами та державою у сфері духовної опіки над військовослужбовцями, спрогнозувати перспективи становлення Інституту військового капеланства в Збройних Силах України.

Ступінь розробки теми. Оскільки традиції душпастирської опіки православних священиків над українським військом виникли задовго до відновлення Україною державної незалежності у 1991 році, дослідження сучасного капеланства потребує аналізу історії цього питання.

У міжвоєнний період релігієзнавчими та політологічними аспектами душпастирської опіки над вояками займалися митрополит УАПЦ Іларіон (Огієнко), який у 1919—1920 роках був міністром віросповідань УНР, та православний митрофорний протоієрей Павло Пащевський, який очолював Головну управу військового духовенства. Отець Пащевський

залишив по собі працю «Про участь і ролі українського духовенства в змаганнях 1917—1921 років за Незалежність України». Однак це дослідження нині має більш історіографічну цінність, ніж політологічну. На це є ціла низка причин. По-перше, сам автор праці був активним учасником описаних ними подій. По-друге, відносно короткий проміжок часу, в якому існували УНР та Армія УНР, не дав можливості створити сталі політичні та релігійні інститути. Безперервні бойові дії з більшовиками та білогвардійцями, криза стосунків із поляками та Антантою змушували як церковних діячів, так і керівників держави приймати рішення, спрямовані на короткочасну перспективу. Тому праця П.Пашевського аналізує лише етап творення незалежних інститутів української держави та церкви — у період, коли православна церква перебувала в тісному зв'язку з державою, майже цілковито їй підпорядковувалася.

За часи незалежності історіографія цієї проблематики збагатилася науковими працями А. Русначенка, А. Боляновського, В. Бугаєнка, В. Дзьобака, М. Кальби, А. Кентія, М. Кравчука, Ю. Кречковського, О. Лисенка, Р. Коханчука, В. Марчука, Д. Садов'яка, Я. Тинченка. У працях цих науковців досліджується питання душ пастирського служіння в Армії УНР та пізніших українських військових формуваннях - Українській повстанчій армії «Поліська Січ», 14-й дивізії Ваффен СС «Галичина», Українській повстанській армії.

До дослідників сучасного капеланства та становлення інституту військового душпастирства можна віднести С. Ярмуся, О. Шкодзінську, О. Трофимлюка, С. Здіорука, В. Яремчука, С. Мозгового, М. Данилова. Оскільки сучасний стан військового капеланства досліджують переважно релігієзнавці, політологічний аспект цієї проблеми залишається малодослідженим.

Основна частина.

Сучасне душпастирське обслуговування українськими православними церквами військовослужбовців почалося ще у 1990-х роках. Служіння церкви у війську базувалося на прагненні військовослужбовців задовольнити власні релігійні потреби та зустрічному прагненні церков не втратити опіки над своїми послідовниками (або й здобути прихильників) серед військовослужбовців. Невдовзі Міністерство оборони України зіштовхнулося із проблемою врегулювання духовної опіки над вояками. Необхідність здійснення богослужінь та церковних обрядів потребували сталих механізмів взаємодії священнослужителів зі військовослужбовцями. Тому служителі культу прагнули формалізувати свою присутність у Збройних Силах України, а їх командування не хотіло створювати проблеми, пов'язані з відсутністю правових підстав для капеланського служіння.

Співпрацю між державою та церквами у сфері духовної опіки над військовослужбовцями можна розділити на три етапи:

I. Неусталених зв'язків (на цьому етапі ні держава, ні церква не випрацювали моделі розвитку взаємин).

II. Формування нормативно-правової бази (цей етап характеризується розробленням нормативно-правових актів та угод між державою та церквами, якими визначалися напрями подальшої співпраці).

III. Інституційний (етап інституалізації взаємин; створення Ради у справах душпастирської опіки при Міністерстві оборони України).

Початковий етап у відносинах держави і церкви пов'язаний з переосмисленням ролі і місця релігії в суспільному житті в цілому та у Збройних Силах України, зокрема., пошуку форм і методів задоволення релігійних потреб віруючих військовослужбовців.

У 2006—2008 роках почалося формування нормативно-правової бази душпастирської опіки над військовослужбовцями [6, с. 55]. Перший нормативно-правовий акт, покликаний унормувати питання душпастирської опіки у війську, датований 21 квітня 2006 року, коли Міністерство оборони України видало Директиву №Д-25 «Про впорядкування питань задоволення релігійних потреб військовослужбовців Збройних Сил України» [1]. У цьому документі наголошувалося на необхідності приведення вітчизняного законодавства у відповідність до європейських стандартів у гуманітарній сфері, визначалися шляхи

врегулювання питань, які стосувалися задоволення релігійних потреб віруючих військовослужбовців. Крім загальноприйнятих норм (рівність усіх церков, відсутність дискримінації за конфесійною ознакою, недопущення будь-якого примусу щодо визначення військовослужбовцем свого ставлення до релігії тощо), які раніше вже були закріплені законами України «Про Збройні Сили України», «Про свободу совісті та релігійні організації», «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» у вищезгаданому підзаконному акті були певні нововведення. Зокрема, у ньому йшлося про те, що допуск духовенства і представників релігійних організацій на територію військових частин потрібно здійснювати у встановленому порядку з дотриманням вимог щодо охорони державної таємниці. Під час організації спільних заходів і запрошення духовенства та представників церков і релігійних організацій необхідно враховувати наявність віруючих цього релігійного напрямку (конфесії) серед військовослужбовців. З цього документу випливало, що віруючі мали повідомляти командування військової частини про свою релігійність і конфесійну належність. Крім того, дані про належність військовослужбовців до тієї чи іншої релігії і церкви могли бути отримані за допомогою анкетування.

Крім того, цією Директивою Міністерство оборони України рекомендувало командирам військових частин під час проведення спільних з релігійними організаціями чи за участю духовенства заходів враховувати релігійну ситуацію в місцях дислокації військових частин, ступінь впливу релігійних конфесій на релігійну ситуацію в районі, перелік місцевих релігійних організацій (громад), між якими існують міжконфесійні протиріччя. Директива вимагала від командирів військових частин конфесійної незаангажованості, об'єктивного аналізу релігійної ситуації та прийняття відповідних рішень.

Пропонувалося також укладати угоди між суб'єктами господарської діяльності Міністерства оборони України та релігійними конфесіями про оренду приміщень для релігійних потреб [1, с. 2]. У документі зазначалося, що у разі виникнення будь-яких конфліктів чи ускладнень між релігійними організаціями і Міністерством оборони України останнє мало керуватися інтересами держави та дбати про збереження боєздатності війська. Координацію діяльності щодо співпраці з церквами (релігійними організаціями) у Збройних Силах України документ покладав на Департамент гуманітарної політики Міністерства оборони України [1, с. 4].

Пізніше між релігійними організаціями та Міністерством оборони України був укладений меморандум «Про співпрацю у справах душпастирської опіки військовослужбовців Збройних Сил України» [2]. Цей документ, на відміну від Директиви, крім загальних засадничих положень про право людини на свободу совісті та віросповідання, спирався на «давні традиції взаємодії Війська та Церкви та позитивні приклади в Українській військовій історії» [3, с. 1]. Також у документі йшлося про те, що соціально-культурні особливості гуманітарної складової військової служби значною мірою визначені християнським світоглядом більшості українського народу. Хоча українське суспільство насправді було поліконфесійним, меморандум набував християнського забарвлення. У документі зазначалося, що представники релігійних організацій ініціювали створення спільної комісії для опрацювання нормативно-правової бази діяльності Ради у справах душпастирської опіки військовослужбовців Збройних Сил України [3, с. 2]. Документ підписали три православні церкви - Українська православна церква, Українська православна церква – Київський патріархат та Українська автокефальна православна церква.

Однак поява цих документів не вирішила всіх проблем, які існували між державою та церквами у сфері задоволення військовослужбовцями релігійних потреб. Нерозв'язаними лишалися питання використання споруд (відновлених, збудованих, переобладнаних) для проведення богослужінь, задоволення релігійних потреб віруючими військовослужбовцями інших конфесій, зокрема, мусульман, врегулювання можливих конфліктів на релігійному ґрунті.

Станом на 2008 рік окреслилося коло релігійних конфесій, які намагались налагодити духовну опіку над своїми вірними в лавах Збройних Сил України. Такими конфесіями були Українська православна церква, Українська православна церква – Київський патріархат та Українська греко-католицька церква. Спорадичні контакти з Міністерством оборони України мали священнослужителі Львівської митрополії Римо-католицької церкви (далі — РКЦ), представники Духовного управління мусульман України (далі — ДУМУ) та Української автокефальної православної церкви. Фактично це ті релігійні напрями, до яких належало понад 95 % віруючих військовослужбовців [5, с. 53].

2008 року Міністерство оборони України випустило «Методичні рекомендації з вирішення окремих питань задоволення релігійних потреб військовослужбовців Збройних Сил України», яким було зроблено вагомий внесок у подальшу інституціоналізацію відносин між церквами та державою в царині духовної опіки над військовослужбовцями. Зокрема, цим документом низка конфесій - УПЦ, УПЦ-КП, УГКЦ, УАПЦ, ДУМУ, РКЦ зараховувалися до окремої категорії, які мали пріоритетне право духовної опіки (зустрічі, бесіди, релігійні відправи тощо) над військовослужбовцями. У рекомендаціях зазначалося, що в разі звернення духовної особи, котра представляє релігійну організацію, що не має тривалого розповсюдження на території України і, як наслідок, не має серед військовослужбовців військової частини своїх послідовників, командування військової частини має право відмовити в зустрічі представника цього релігійного напрямку з підлеглими.

Крім того, документ застерігав командирів частин про неприпустимість проповіді в лавах Збройних Сил України тих релігійних об'єднань, які забороняють користування зброєю та поширюють у війську пацифістські ідеї. Відповідальність за можливе розповсюдження пацифістських ідей серед військовослужбовців внаслідок діяльності представників цих релігійних напрямків на території військових частин покладалася на командирів військових частин.

Рекомендації щодо духовної опіки над військовими в миротворчих контингентах зводились до: ротації капеланів, прагнення до спільних відправ у тих випадках, коли це не суперечило настановам церков, неприпустимість дій, що призводили до дискредитації однієї з конфесій. Окремим пунктом у Рекомендаціях розглянуто духовну опіку над військовослужбовцями-мусульманами. Документ дозволяв віруючим-мусульманам задовольняти свої релігійні потреби лише за межами військових частин. Це надавало Рекомендаціям яскравого християнського забарвлення з акцентом на «Київській традиції».

Завершальним, третім, етапом розвитку співпраці між церквою та державою в галузі військового капеланства стало формування Ради у справах душпастирської опіки при Міністерстві оборони України. Положення про Раду було затверджено Міністерством оборони України 17 березня 2009 року. Рада постала як дорадчий орган, метою якого є «здійснення координації заходів, пов'язаних із забезпеченням виконання у Збройних Силах України вимог Конституції України, законів України щодо свободи совісті та віросповідання» [7].

22 квітня 2011 року Міністерство оборони України затвердило Концепцію душпастирської опіки у Збройних Силах України, яка стала дорожньою картою для співпраці Ради у справах душпастирської опіки та Міністерства оборони України [8].

Концепція стала також ключовим документом у процесі формування інституту військового капеланства в Україні. Нею вперше було введено у політико-правову площину низку термінів, серед яких «військовий священнослужитель», «душпастирська опіка військовослужбовців» та ін. Також документ вперше озвучив мету душпастирської опіки військовослужбовців: забезпечити задоволення релігійних потреб військовослужбовців Збройних Сил України. Документ окреслив структуру інституту капеланства, згідно з якою організація, координація та здійснення душпастирської опіки у Збройних Силах України здійснюється на таких структурних рівнях: а) Рада у справах душпастирської опіки при Міністерстві оборони України; б) уповноважені на душпастирську опіку військовослужбовців від кожної окремої конфесії; в) військові та місцеві

священнослужителі, призначені відповідною ієрархією до задоволення релігійних потреб своїх віруючих. У Концепції зазначається, що процес створення інституту військового капеланства в Україні триває і до нього залучені як різноманітні релігійні конфесії (головно УПЦ, УПЦ-КП, УАПЦ та УГКЦ), так і держава.

Отже, процес формування інституту військового капеланства (духовної опіки над військовослужбовцями) розпочався із здобуттям Україною незалежності і триває по сьогодні. Він пройшов різні стадії розвитку, на кожній з яких перед державою та церквами поставали актуальні виклики, вирішення яких підштовхнуло учасників процесу до інституалізації взаємин.

Не важко помітити, що ініціатором і рушієм розвитку взаємин між церквами та Збройними Силами України були саме церкви. Водночас держава сприяла інституалізації та впорядкуванню відносин між релігійними організаціями, з одного боку, та Міністерством оборони України, з другого.

Попри великі зрушення в створенні інституту військового капеланства в Україні, цей процес не є завершеним. Наступним етапом інституційного становлення може стати запровадження в кожній військовій частині посади полкового священника-капелана. Таку думку озвучують представники православних церков у Раді у справах душпастирської опіки при Міністерстві оборони України. Триває процес адаптації вимог Концепції до конкретних умов та завдань Збройних Сил України. Подальший перебіг розвитку відносин релігійних організацій та Міністерства оборони України залежатиме від двох основних чинників: ініціативності церков (зокрема і православних) та поступливості і компромісності влади.

Література:

1. Директива Міністра оборони України «Про впорядкування питань задоволення релігійних потреб військовослужбовців Збройних Сил України» № Д-25 [Електронний ресурс]: за станом на 21 квіт. 2006 р. - Режим доступу: http://www.irs.in.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=472%3A1&catid=63%3Ava&Itemid=86&lang=uk.
2. Сивак М. Місія Церкви у війську [Електронний ресурс] / Сивак М. - Режим доступу: <http://www.kp-osvita.org.ua/misiologia/45-armija.html>.
3. Меморандум про співпрацю у справах душпастирської опіки військовослужбовців Збройних Сил України. Укладений між МОУ та представниками Церков і релігійних організацій [Електронний ресурс]: за станом на 10 лис. 2008 р. - Режим доступу: http://risu.org.ua/ua/index/resources/church_doc/ecumen_doc/33566.
4. Яворський Л. Питання опіки миротворчих контингентів Збройних Сил України обговорили на засіданні Ради у справах душпастирської опіки при МОУ [Електронний ресурс] / Яворський Л. - Режим доступу: <http://www.kreschatic.kiev.ua/ua/3976/news/1254138146.html>
5. Міністерство оборони України. Біла книга: Оборонна політика України / Авторський колектив працівників Міністерства оборони та Генерального штабу Збройних Сил України — К.: Міністерство оборони України, 2009.
6. Релігія і влада в Україні: проблеми взаємовідносин. Інформаційно-аналітичні матеріали до круглого столу на тему: «Державно-конфесійні відносини в Україні, їх особливості і тенденції розвитку» від 8 лютого 2011 р. // Центр Разумкова. — К., 2011.
7. Наказ Міністра оборони України «Положення про Раду у справах душпастирської опіки при Міністерстві оборони України» № 115 [Електронний ресурс]: за станом на 17 бер. 2009 р. – Режим доступу: http://www.irs.in.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=160:1&catid=34:ua&Itemid=61&lang=uk.
8. Наказ Міністра оборони України «Про затвердження Концепції душпастирської опіки у Збройних Силах України» № 220 [Електронний ресурс]: за станом на 22

квіт. 2011 р. - Режим доступу:

http://irs.in.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=861:1&catid=63:va&Itemid=86.

Кубрак Олена Вікторівна,
магістр відділення «Політологія»
НПУ імені М.П. Драгоманова

УДК 323.2(477+479.22)

ПОЛІТИЧНІ ТРАНСФОРМАЦІЇ В УКРАЇНІ ТА ГРУЗІЇ ПІСЛЯ «КОЛЬОРОВИХ РЕВОЛЮЦІЙ»

Ця стаття присвячена аналізу тих політичних трансформацій, що відбулися в Україні та Грузії після «кольорових революцій» і до сьогодні. Автор акцентує увагу на проблемах та перевагах процесів консолідації демократії в цих країнах.

Ключові слова: демократизація, трансформація, кольорові революції, бюрократичний неопатримоналізм, перехідна демократія, політичний режим.

Эта статья посвящена анализу тех политических трансформаций, которые произошли в Украине и Грузии после «цветных революций» и до сегодняшнего дня. Автор акцентирует внимание на проблемах и преимуществах процессов консолидации демократии в этих странах.

Ключевые слова: демократизация, трансформация, цветные революции, бюрократический неопатримонализм, переходная демократия, политический режим.

This article is devoted to analyse of those political transformations which took place in Ukraine and Georgia after the «coloured revolutions» and until now. The author accents attention on problems and advantages of processes of consolidation of democracy in these countries.

Key words: democratization, transformation, «coloured revolutions», bureaucratic neopatrimonialism, transitional democracy, political regime.

«Кольорові революції» в Україні та Грузії стали, безумовно, тим каталізатором, що спричинив нову хвилю не тільки суспільно-політичних перетворень та дій спрямованих на консолідацію демократії, а й спричинив певні трансформації в розумінні суспільством демократії не тільки як набору певних прав та свобод, а й як певної найвищої цінності, яку треба захищати, й за яку варто боротися. Демократичний вектор перетворень, який держави сповідують ось вже більше 20 років, не втрачає актуальності вивчення і сьогодні. Більше того, це питання набуває нового значення, бо навіть після революційних перетворень соціально-економічні і політичні показники цих молодих демократій дуже далекі від ліберально-демократичних стандартів.

Мета даної статті полягає в аналізі тих соціально-політичних та трансформацій, які відбулися в Україні та Грузії після «Кольорових революцій» і проаналізувати причини успіхів і невдач на цьому шляху кожної з країн.

Методико-теоретична база даної роботи складається з наукового доробку таких українських авторів як М. Шаповаленко, А. Фісун, О. Полохало, В. Якушик; грузинських – Ю.Сулабадзе, М. Мухелишвили, закордонних – Г. О'Доннелла, ф. Шміттєра, Ж.-Л. Кермона.

Будь яка політична трансформація характеризується змінами політичного режиму. Отож варто розглянути основні підходи до визначення поняття політичного режиму.

Український дослідник О. Фісун пропонує визначення політичного режиму як взаємодії політичних акторів з їхніми ресурсами, стратегіями та видами капіталу в рамках